

ΦΑΚΕΛΟΣ 2

Β. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

1. Μέτοικοι

α. Ταυτότητα, υποχρεώσεις, οικονομική κατάσταση, θέση στην αθηναϊκή κοινωνία:

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Ανακτήθηκε από: http://www.fhw.gr/chronos/05/gr/society/metoikoi_intro.html
(12/12/2013).

«Οι ελεύθεροι κάτοικοι των Αθηνών, που δεν ανήκαν στο σώμα των Αθηναίων αστών, αλλά διέμεναν μόνιμα στην πόλη, αποτελούσαν την κατηγορία των μετοίκων. Η πλειοψηφία των μετοίκων απαρτιζόταν από ξένους, οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι την οικονομική άνθηση της Αθήνας, έρχονταν για να κερδίσουν χρήματα, κατά κανόνα ασχολούμενοι με εμπορικές δραστηριότητες. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι πηγές δεν αντιπαραθέτουν στους μετοίκους τους πολίτες, αλλά τους αστούς. Ένας μικρός μόνο αριθμός μετοίκων προερχόταν από πρώην δούλους, που μετά την απελευθέρωσή τους επέλεξαν να παραμείνουν στην Αθήνα.

Οι μέτοικοι δεν είχαν το δικαίωμα απόκτησης γης και οικίας, το οποίο η πόλη παρείχε μόνο σε ξένους, σε ανταπόδοση των ευεργεσιών τους. Επιπλέον, ήταν υποχρεωμένοι στην καταβολή ενός ετήσιου φόρου αξίας 12 δραχμών για τους άνδρες και 6 δραχμών για τις γυναίκες. Το λεγόμενο μετοίκιο δεν ήταν ιδιαίτερα επαχθής φόρος, καθώς αντιστοιχούσε στο ημερομίσθιο ενός εργάτη. Σε περίπτωση όμως μη καταβολής του μετοικίου, ο μέτοικος κινδύνευε να περιπέσει σε δουλεία. Τον ίδιο κίνδυνο αντιμετώπιζαν, τουλάχιστον έως τις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ., οι μέτοικοι που δεν είχαν ορίσει προστάτη, δηλαδή έναν Αθηναίο πολίτη, ο οποίος πιστοποιούσε κατά κάποιον τρόπο την καταλληλότητα του ξένου να γίνει μόνιμος κάτοικος Αθηνών και του εξασφάλιζε το δικαίωμα της προσφυγής στο αρμόδιο δικαστήριο, στο οποίο προϊστάτο ο πολέμαρχος. Οι πλουσιότεροι μέτοικοι –όπως και οι πλουσιότεροι Αθηναίοι πολίτες– ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν έναν επιπλέον φόρο, την εισφορά, όταν κρίσιμες περιστάσεις, όπως ο πόλεμος, το απαιτούσαν.

Οι μέτοικοι αποτελούσαν, σε ένα σημαντικό ποσοστό τους, ένα οικονομικά εύρωστο στρώμα της αθηναϊκής κοινωνίας, καθώς ήταν αυτοί που κατά κύριο λόγο αναλάμβαναν κάποιες ιδιαίτερα προσοδοφόρες χρηματιστικές δραστηριότητες, όπως το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τις τραπεζικές επιχειρήσεις. Στο σύνολο, ωστόσο, των μετοίκων συναντάμε και κάποιους με αρκετά μικρότερη οικονομική επιφάνεια, όπως, για παράδειγμα, εργάτες στην οικοδόμηση δημόσιων κτιρίων (Ερέχθειο, 409/8 και 408/7 π.Χ., Ελευσίνα 329/8 π.Χ.), μάγειρους και κηπουρούς.

Λόγω των προαναφερθέντων δραστηριοτήτων τους, το σημαντικότερο ποσοστό των μετοίκων διέμενε στους δήμους του άστεως και στους γειτονικούς δήμους. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα (επιγραφές από επιτύμβιες στήλες), δήμοι, όπως η Μελίτη, στα βορειοδυτικά των Αθηνών, και ο Πειραιάς είχαν τα υψηλότερα ποσοστά συγκέντρωσης μετοίκων κατά την κλασική περίοδο.

Αν και αποτελούσαν μια ιδιαίτερη –νομικά καθορισμένη– κοινωνική ομάδα, χωρίς το δικαίωμα της άμεσης συμμετοχής της στις πολιτικές διαδικασίες, οι μέτοικοι συμμετείχαν ενεργά στην κοινωνική ζωή της Αθήνας. Ανέπτυσαν φιλικές σχέσεις με Αθηναίους πολίτες, οργάνωναν συμπόσια, συμμετείχαν στις γιορτές της πόλης, αλλά και συνέβαλλαν οι ίδιοι στην ίδρυση βωμών ή ακόμα και στην ανέγερση κτηριακών εγκαταστάσεων, όπως συνέβη στον Πειραιά. Η συχνότητα τιμητικών ψηφισμάτων για μετοίκους από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. είναι ενδεικτική για την αύξηση των χορηγιών από μέρους τους και για την αναγνώριση της προσφοράς τους από την πόλη».

β. Μέτοικοι και πολιτικά δικαιώματα:

M.B. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 132.

«Οι Αθηναίοι ήσαν φειδωλοί στην πολιτογράφηση αλλοδαπών και καχύποπτοι απέναντι στο ενδεχόμενο να παρεισφρήσουν ανάμεσά τους άτομα που δεν ήσαν πολίτες. Τέτοια άτομα έτειναν να εμφανισθούν ως πολίτες με παράνομες μεθοδεύσεις, επειδή αυτή η ιδιότητα συνεπέφερε ζηλευτά πολιτικά δικαιώματα, οικονομικά οφέλη από μισθούς και από κοινωνικά μέτρα καθώς και ηθικά πλεονεκτήματα. Οι νόμιμοι Αθηναίοι πολίτες αντιδρούσαν και για λόγους αρχής και επειδή δυσφορούσαν με την ιδέα ότι παράνομοι πολίτες, οι λεγόμενοι παρέγγραπτοι, θα επηρέαζαν με τη ψήφο τους αποφάσεις του Δήμου, θα επιβάρυναν τα οικονομικά του κράτους και θα γίνονταν άρχοντες...».

«...Οι μέτοικοι που γίνονταν πολίτες, με ειδική για το άτομό τους απόφαση του Δήμου, εγγράφονταν σ' ένα δήμο και μία φρατρία και αποκτούσαν όλα τα δικαιώματα των εκ καταγωγής πολιτών πλην της ασκήσεως δημοσίων αξιωμάτων».

γ. Μέτοικοι: δικαιώματα και υποχρεώσεις:

M.H. Hansen, *La démocratie athénienne à l'époque de Démosthène. Structure, Principes et Idéologie* (μτφρ. στα γαλλικά S. Bardet), εκδ. Les Belles Lettres, Παρίσι 1991, σ. 148-149 -η απόδοση στα ελληνικά δική μας.

«Εκτός από το δικαίωμα της προσαγωγής στα δικαστήρια, οι μέτοικοι είχαν λίγα δικαιώματα και πολλές υποχρεώσεις. Δεν είχαν κανένα πολιτικό δικαίωμα, δεν είχαν δικαίωμα σε κανενός είδους οικονομική παροχή που απολάμβαναν οι πολίτες. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν μπορούσαν να κατέχουν ούτε γη, ούτε σπίτι στην Αττική (εκτός από την περίπτωση του ιδιαίτερου προνομίου της ένκτησης), ούτε (εκτός από την περίπτωση ειδικής άδειας) τους επιτρεπόταν η εξόρυξη μετάλλου στα μεταλλεία αργύρου. Ο γάμος ανάμεσα σε έναν/μία μέτοικο και έναν/μία Αθηναίο/α δεν είχε καμία υπόσταση, ενώ η συγκατοίκηση ενός μετοίκου με μια Αθηναία αντιμετωπιζόταν πιο αυστηρά απ' ό, τι αυτή ενός Αθηναίου με μία μέτοικο. Αντίστοιχα, η τιμωρία για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως ήταν λιγότερο αυστηρή αν το θύμα ήταν μέτοικος. Οι μέτοικοι ήταν δυνατόν να μαρτυρήσουν με βασιανιστήρια. Υποχρεώνονταν, επίσης, σε στρατιωτική θητεία και σε φόρους».

δ. Μέτοικοι: λειτουργίες και στρατιωτικές υποχρεώσεις:

M-Fr. Baslez, *L'étranger dans la Grèce antique*, εκδ. Les Belles Lettres, Παρίσι 1984, σ. 135-136 -η απόδοση στα ελληνικά δική μας.

«Ο αποκλεισμός (ενν. των μετοίκων από κάποιες λειτουργίες) γίνεται απόλυτος, όταν πρόκειται για λειτουργίες στρατιωτικού χαρακτήρα, εφόσον η στρατιωτική υπηρεσία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων από τις απαρχές της ύπαρξης της πόλης-κράτους (ενν. της Αθήνας). Αλλά και η συμμετοχή των μετοίκων στην άμυνα της πόλης παραμένει εντελώς δευτερεύουσα: αποκλεισμένοι από τον θεσμό της εφηβείας, στη διάρκεια του οποίου λάμβανε χώρα η στρατιωτική εκπαίδευση, αλλά και από το ιππικό, χρησιμοποιούνται κάποιες φορές στο βαρύ πεζικό, τουλάχιστον, κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, ενώ, κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα, χρησιμοποιούνται πιο συχνά στα ελαφρά σώματα, χωριστά (ενν. από τους πολίτες), και κυρίως στη θάλασσα, καθώς, λόγω της συχνής συμμετοχής τους στο ναυτικό εμπόριο, έχουν συχνά εξαιρετικές ικανότητες στη ναυσιπλοΐα. Μάχονται, λοιπόν, συνήθως, πλάι-πλάι με τους πιο φτωχούς πολίτες ή

μαζί με τους επικουρικούς, απ' όπου προέκυψε και το συχνά απονεμημένο προνόμιο κατά τον 4ο αιώνα να μάχονται «μαζί» με τους Αθηναίους, πράγμα που σημαίνει την ενσωμάτωσή τους στην οπλιτική φάλαγγα και την επιστράτευσή τους μαζί με τους πολίτες, και όχι μαζί με τους μισθοφόρους».

ε. Ομαδικές πολιτογραφήσεις ξένων - μετοίκων:

I. Μ.Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 132.

«Η χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων σ'αλλοδαπούς αποφασιζόταν από τον ίδιο το Δήμο. Έτσι έγιναν και οι δύο ομαδικές πολιτογραφήσεις, των Πλατειέων, το 427, και των Σαμίων, το 405 π.Χ., και οι ατομικές πολιτογραφήσεις ελάχιστων μετοίκων. Οι Αθηναίοι έδωσαν στους Πλαταιείς που κατέφυγαν στην Αθήνα μετά την κατάληψη της πόλεώς τους από τους Θηβαίους περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα, εξαιρώντας από αυτά την ανάδειξη σ'αξιώματα και ιερωσύνες. Προηγουμένως, ελέγχθηκαν από ηλιαστικά Δικαστήρια οι Πλαταιείς ατομικώς για να διαπιστωθεί αν όντως είχαν πολιτικά δικαιώματα στην πατρίδα τους. Η πολιτογράφηση των Σαμίων υπήρξε συμβολική, αφού αυτοί όχι μόνο δεν μετακινήθηκαν στην Αθήνα, αλλά και διατηρήθηκαν ως χωριστή κρατική οντότητα, με δικούς της νόμους και δικές της αρχές».

II. Στ. Στεφανόπουλος, *Ελλήνων θέσμια. Πολιτειακές δομές και πολιτειακές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2004, σ. 597.

«Οι Αθηναίοι προχωρούσαν και σε ομαδικές πολιτογραφήσεις σκοπιμότητας. Παραχώρησαν πολιτικά δικαιώματα στους Βυζάντιους που παρέδωσαν την πόλη τους στον Αλκιβιάδη, καθώς και στους ξένους, τους μετοίκους και τους δούλους που, όπως σημειώθηκε, ανταποκρίθηκαν στο γενικό προσκλητήριο τις παραμονές της ναυμαχίας στις Αργινούσες. Στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 5ου αιώνα πολιτογράφησαν ολόκληρους πληθυσμούς. Το 427 τους Πλαταιείς. Το 405 τους Σαμίους. Το τελευταίο μισό του 4ου αιώνα (και πάντως πριν το 330 που απαγγέλθηκε ο Κατ' Αθηνογένους λόγος του Υπερείδη) πολιτογράφησαν όσους Τροιζήνιους είχαν διωχθεί από την πόλη τους».

στ. Γιατί οι Αθηναίοι δεν αποφάσιζαν συχνά πολιτογραφήσεις μετοίκων τον 5ο αιώνα π.Χ.:

Μ.Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 110, 138.

«Αφ' ότου η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη άρχισε να συνοδεύεται από οικονομικά οφέλη, όπως η παροχή μισθού στους άρχοντες, στους βουλευτές και στους δικάζοντες ηλιαστές, η γεωργική αποκατάσταση ακτημόνων σ' εδάφη αποσπώμενα από την κυριαρχία ηττημένων πόλεων, η παροχή συντάξεως σε θύματα πολέμου και σ' αναπήρους και η ευκαιριακή διανομή δημητριακών σε πένητες, δημιουργήθηκε μεταξύ των Αθηναίων ισχυρότατη τάση προς περιορισμό του αριθμού των πολιτών. Αυτή η τάση εκδηλώθηκε όχι μόνον εναντίον των μετοίκων που ήθελαν να γίνουν πολίτες, αλλά και εναντίον μιας κατηγορίας πολιτών, των μητρόξενων, δηλαδή των γιων Αθηναίων πατέρων και νομίμων συζύγων τους ξένης καταγωγής. Οι μητρό-

ξενοι εξομοιώθηκαν με νόθους το έτος 451 π.Χ. με ψήφισμα που ίσχυσε αναδρομικά και δεν καταργήθηκε ποτέ. Για τους μετοίκους δεν χρειάστηκε νομοθετική ρύθμιση ούτε τότε, ούτε αργότερα, αφού αρκούσε το γεγονός ότι ο Δήμος δεν πολιτογραφούσε μετοίκους παρά για λόγους εξαιρετικών υπηρεσιών προς την πόλη».

«Η οικονομική ανάπτυξη της Αθήνας μετά τους Περσικούς Πολέμους προσείλκυε διαρκώς μετοίκους, οι οποίοι έβρισκαν εργασία σ' όλη την κλίμακα των βιοποριστικών ασχολιών, από κωπηλάτες ως έμποροι ή τραπεζίτες. Οι Αθηναίοι, από την πλευρά τους, ανταποκρίνονταν θετικά στη συρροή μετοίκων, γιατί διαπίστωναν τη χρησιμότητά τους. Η ανταπόκρισή τους δεν έφθασε μέχρι παραχωρήσεως πολιτικών δικαιωμάτων, όπως είχε νομοθετήσει ο Σόλων. Η δημοκρατική Αθήνα έδωσε πολιτικά δικαιώματα σε μετοίκους κατ' εξαίρεση και με το αιτιολογικό ανταμοιβής για προσφορά στην πόλη υπηρεσιών υψίστης σημασίας. Με λιγότερη δυσκολία αποφάσιζε ο αθηναϊκός δήμος να εκφράσει την ευαρέσκειά του με παροχή ισοτελείας σ' ένα μέτοικο, η οποία συνεπαγόταν την απαλλαγή του από πρόσθετα φορολογικά βάρη. Οι Αθηναίοι των κλασικών χρόνων αφ' ενός διαπίστωναν διαρκώς ότι η συρροή μετοίκων είχε μια δική της δυναμική και δεν χρειαζόταν να ενισχυθεί με το κίνητρο που είχε χρησιμοποιήσει ο Σόλων και αφ' ετέρου διακατέχονταν από πνεύμα περιορισμού των πολιτών στα όρια των καθαρόαιμων Αθηναίων».

ζ. Οι μέτοικοι που συνέβαλαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ.:

Ι. Μ.Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 119, 122-123.

«Εν τω μεταξύ οι δημοκρατικοί που κατείχαν τον Πειραιά ενισχύονταν με νέες προσχωρήσεις, πολιτών και μη, αφού μάλιστα είχαν αποφασίσει να δοθούν, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, πολιτικά δικαιώματα στους μετοίκους και σ' άλλους ξένους που θα συνέβαλλαν σε τούτο το έργο».

«Ενώ οι δημοκρατικοί και οι μετριοπαθείς ολιγαρχικοί (ενν. μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ.) συμφωνούσαν ως προς τη συμπεριφορά που έπρεπε να ακολουθήσουν απέναντι στους κοινούς διώκτες τους κατά το παρελθόν και συνεργάζονταν για την αποκατάσταση ομαλού πολιτικού βίου, ανταγωνίζονταν προκειμένου να ενισχύσουν το πολιτικό βάρος τους και διχάζονταν ως προς τον προσανατολισμό του πολιτεύματος. Οι ολιγαρχικοί παρακώλυσαν την αναχώρηση πολλών άκρων ολιγαρχικών από την Αθήνα, με τη σκέψη ότι στο μέλλον αυτοί θα ψήφιζαν τις προτάσεις των μετριοπαθών ολιγαρχικών και θα καταψήφιζαν μαζί με αυτούς τα δημοκρατικά νομοσχέδια. Ολιγαρχικός πολιτικός πρότεινε να αποκλεισθούν όσοι δεν κατείχαν γη. Αν γινόταν τούτο, θα έπαυαν να είναι ενεργοί πολίτες πολλοί Αθηναίοι, μεταξύ των οποίων αρκετοί εύποροι ιδιοκτήτες εργαστηρίων, έμποροι, εργολάβοι. Αυτή η πρόταση αποκρούστηκε. Από την πλευρά τους οι δημοκρατικοί επιδίωξαν να χορηγηθούν πολιτικά δικαιώματα σ' όλους τους μη Αθηναίους –μετοίκους, άλλους ξένους, ίσως και δούλους– που είχαν συμπολεμήσει μαζί με τους αντιτυραννικούς. Έπειτα από αντιδράσεις, τελικά εγκρίθηκε ένα ψήφισμα που περιόρισε το ευεργέτημα της πολιτογραφήσεως στους μετοίκους».

II. Στ. Στεφανόπουλος, *Ελληνών θέσμια. Πολιτειακές δομές και πολιτειακές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2004, σ. 598

«Οι προτάσεις μαζικών πολιτογραφήσεων ωστόσο, ακόμη και όταν εξυπηρετούσαν λόγους εθνικού συμφέροντος, προκαλούσαν πολλές και έντονες αντιδράσεις με αποτέλεσμα να μην ευδοκίμούν πάντα. Το 403 ο Θρασύβουλος του Λύκου πρότεινε την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στους μέτοικους και τους απελεύθερους (και την απόδοση της ελευθερίας στους δούλους) που τον ακολούθησαν στη Φυλή και στον Πειραιά και τον βοήθησαν να ανατρέψει τους ολιγαρχικούς. Η πρότασή του ψηφίστηκε από την εκκλησία και άρχισε να εφαρμόζεται. Οι πιο συντηρητικοί όμως που συμφωνούσαν να τιμηθούν, όχι όμως και να πολιτογραφηθούν, όσοι συνέβαλαν στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, αντέδρασαν. Ο Αρχίνος προσέβαλε το ψήφισμα ως απροβούλευτο και, επομένως, παράνομο και κατάφερε να το ακυρώσει. Ο Θρασύβουλος επανήλθε αργότερα και πέτυχε τη μερική υλοποίηση της πρότασής του».

III. Η περίπτωση του Λυσία:

C. Vatin, *Citoyens et non-citoyens dans le monde grec*, εκδ. Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Παρίσι 1984, σ. 176-177 -η απόδοση στα ελληνικά δική μας.

«Μέτοικοι όπως ο Λυσίας συναναστρέφονταν την αθηναϊκή αριστοκρατία. Ο Κέφαλος, ο πατέρας του, σικελικής καταγωγής, ήταν φίλος του Περικλή και τα παιδιά του, όπως μας πληροφορούν οι πλατωνικοί διάλογοι, σύχναζαν στους σοφιστικούς κύκλους. Παρ' όλ' αυτά, η κατηγορία από τη μεριά των Τριάκοντα, σύμφωνα με την οποία, η πλειοψηφία των μετοίκων ήταν εχθρική προς το πολίτευμά τους, σίγουρα, δεν ήταν χωρίς έρεισμα. Σε στιγμές κρίσης, μέτοικοι, πλούσιοι ή φτωχοί, βρίσκονταν αντιμέτωποι με την υπεροψία των ολιγαρχικών. Ο Λυσίας ήταν μαζί με τους δημοκρατικούς του Θρασύβουλου, όπως οι οικοδόμοι, οι αρτοποιοί, οι κηπουροί, οι βαφείς, που ο δήμος αποζημίωσε μετά την κρίση.

Ακόμα και σε περίοδο δημοκρατίας, η εξομοίωση των μετοίκων με τους πολίτες, η ενσωμάτωσή τους στο πολιτικό σώμα, έβρισκε πολύ ισχυρή αντίσταση. Ο Λυσίας, αν και είχε μεγάλη φήμη ως ρήτορας και συγγραφέας (για την οποία ο Πλάτωνας στο Φαίδρο, καταθέτει λαμπρή μαρτυρία), δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τα εμπόδια. Παρά τις προτάσεις του Θρασύβουλου, που προσβλήθηκαν ως παράνομες κατά τη διαδικασία, δεν έγινε ποτέ πολίτης της Αθήνας. Δεν απόλαυσε παρά μόνον το προνόμιο της ισοτέλειας (ίσοι φόροι με τους Αθηναίους πολίτες), δηλαδή, την απαλλαγή από το μετοίκιο.

Χωρίς να παραθέσει το όνομα του Λυσία, ο Αριστοτέλης εγκρίνει την αυστηρή πολιτική του Αρχίνου, όταν αυτός προσέβαλε το ψήφισμα του Θρασύβουλου: 'Και εις τούτο φαίνεται ότι επολιτεύθη εξαίρετα ο Αρχίνος και κατόπιν όταν κατήγγειλε επί παρανομία τον Θρασύβουλον, διά την πρότασίν του, με την οποία εκείνος παρέιχε πολιτικά δικαιώματα εις όλους τους επιστρέψαντας μαζί του από τον Πειραιά, εκ των οποίων μερικοί ήσαν πασίγνωστοι ως δούλοι...'¹. Στα μάτια των Αθηναίων του τέλους του 5ου αιώνα, την άποψη των οποίων ο Αριστοτέλης απηχεί, η μεγάλη μάζα των μετοίκων παραμένει ύποπτη και περιφρονημένη: μπορεί να είναι κανείς σίγουρος ότι πρόκειται για πραγματικά ελεύθερους; Η παραπάνω υποψία, είτε είναι βάσιμη, είτε όχι, είναι δηλωτική της διαχωριστικής γραμμής που υπήρχε ανάμεσα σε ελεύθερους και δούλους, καθώς και ανάμεσα στους πολίτες και στους μη πολίτες».

1. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, κεφ. 40 (μτφρ. Γ. Κοτζιούλα, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα).